

М. М. ЯШАРОВА, А. В. МАТАТ

Марія Миколаївна Яшарова, кандидат юридичних наук, заступник завідувача кафедри Київського університету права НАН України

Андрій Володимирович Матат, студент юридичного факультету Київського університету права НАН України

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

З переходом до побудови ринкових відносин та у зв'язку з розвитком України як незалежної, правової та демократичної держави, постала низка проблем, у тому числі вирішення питання щодо належного правового врегулювання сфери інтелектуальної власності. Відповідні масштабні процеси, що впливають на формування інтелектуальної власності та його окремих інститутів, вимагають нормативного визначення, охорони й захисту результатів творчої діяльності людини. Крім того, вектор розвитку України на шляху до членства з Європейським Союзом вимагає якісно нових і дієвих підходів до вирішення більшості актуальних проблем, що пов'язані з досить складною частиною цивільного права – правом інтелектуальної власності.

В юридичній науці проблемам права інтелектуальної власності присвятили свої дослідження багато українських вчених, а саме: І. А. Безклубий, Ю. Л. Бошицький, Н. М. Мироненко, О. П. Орлюк, О. А. Підпригора, О. Д. Святоцький, О. І. Харитонова та інші.

Незважаючи на популярність серед дослідників зазначеної проблематики, мало хто з них у своїх працях порушує питання конституційно-правових основ права інтелектуальної власності.

Підтримка творчих особистостей є суспільною необхідністю, оскільки їхня діяльність лежить в основі здобутків людства. Розвиток сучасних технологій, поява нових носіїв інтелектуального продукту зі створенням відповідного ринку інформаційних продуктів і технологій стає можливим внаслідок творчості людей. Актуальність підтримки творчих процесів посилюється з проблемами «відпливу інтелекту», катастрофічного старіння кадрового та виробничого потенціалів і необхідністю інвестування для оновлення виробничих потужностей. Результати творчої діяльності безпосередньо відбиваються на отриманні прибутку суб'єктами підприємницької діяльності, що пов'язується насамперед з новими технологіями. Важливим при цьому є й їх вплив на збереження природних ресурсів, сучасне знищення яких вже призвело до негайного вирішення проблеми виживання людства¹.

Необхідно вказати, що вперше термін «інтелектуальна власність» знайшов своє закріплення ще до прийняття Конституції України, а саме в Законі України «Про власність» 1991 року. У більшості європейських держав на той час ця категорія була вже давно відомою. Важливою віхою у становленні права інтелектуальної власності стало підписання у 1967 р. у Стокгольмі Конвенції, якою засновувалася Всесвітня організація інтелектуальної власності. Відповідно до ст. 2 цієї Конвенції на міжнародному рівні вводиться термін «інтелектуальна власність» та дається його визначення як «права щодо конкретних результатів творчої діяльності у виробничій, науковій та художній сферах»².

Для з'ясування поняття «право інтелектуальної власності» доцільно звернутися до «Юридичної енциклопедії» за редакцією академіка Ю. С. Шемшученка. Таке право визначається як сукупність правових норм, якими регулюються суспільні відносини у сфері створення, оформлення, використання та охорони результатів інтелектуальної діяльності людини. Предметом права інтелектуальної власності є суспільні відносини, що стосуються суб'єктів науково-технічної, культурної та іншої творчої діяльності, оформлення, використання й охорони результатів інтелектуальної діяльності людини, управління у даній галузі та юридична відповідальність за порушення законодавства³.

Виходячи з того, що в правовій системі України найвищу юридичну силу має Конституція України, яка, скажімо, фактично задає тон більшості правовідносин, то право інтелектуальної власності має відповідне закріплення й на конституційному рівні. Показовим є те, що законодавство України, яке регулює питання права інтелектуальної власності з точки зору загальної характеристики, хоч все ще перебуває у процесі становлення, наразі сформоване більш-менш логічно й послідовно.

Для обґрунтування конституційного закріплення права інтелектуальної власності, на нашу думку, доцільно виходити із загальної характеристики Конституції України як Основного Закону держави. Адже відповідно до ст. 1 Конституції Україна визнається суверенною і незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, відповідно до положень ст. 3 Основного Закону, визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Таким чином, Україна визнає людиноцентричний підхід, бо пріоритетом на конституційному рівні визнано саме права людини. Таку тезу можна пояснити, виходячи з положень дії принципу верховенства права. Згідно зі ст. 8 Конституції України, Конституція має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і мають їй відповідати.

Правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина присвячено розділ II Конституції України. У ньому, зокрема, у частині першій ст. 54 проголошено свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних та матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Таким чином, право інтелектуальної власності можна розглядати як гарантоване державою на конституційному рівні право людини, яке має свою особливу правову природу, оскільки його основою є Конституція України. Частиною другою ст. 54 Основного Закону кожному громадянину гарантовано право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Тим більше, ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Стаття 54 Конституції України вважається стрижневою у контексті права інтелектуальної власності.

Частиною першою ст. 41 Конституції України визначено, що кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Так, на рівні Конституції України не лише формально закріплено положення щодо забезпечення права власності, гарантування якого є основоположним в умовах визначення держави правовою та демократичною, а також задекларовано непорушність такого права. Крім того, окремо акцентується право саме на інтелектуальну власність, а не просто розглядається в контексті інституту права власності в матеріальному розумінні (наприклад, право власності на рухоме чи нерухоме майно). Слід до цієї тези додати, що в частині четвертій ст. 13 Конституції України вказано на те, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності, які, у свою чергу, є рівними перед законом.

Логічно продовжуючи конституційні положення щодо права інтелектуальної власності, у нормах галузевого законодавства було розширено визначення цього інституту. Йдеться про уточнення права інтелектуальної власності як окремої частини цивільного права у Книзі четвертій Цивільного кодексу України. Попередньо слід вказати, що загалом на законодавчому рівні питання права інтелектуальної власності досить зрозуміло визначено та закріплено в частині загальних положень такого права.

Стаття 418 Цивільного кодексу України закріплює визначення поняття права інтелектуальної власності, згідно з якою таким правом є право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності. Право інтелектуальної власності, йдеться у частині другій цієї статті, становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається Цивільним кодексом та іншими законами. Показовим є регламентація щодо непорушності права інтелектуальної власності, недопустимості його позбавлення чи обмеження у здійсненні, крім випадків, передбачених законом (частина третя зазначеної статті).

Для практичного визначення та розуміння права інтелектуальної власності варто виходити із законодавчих положень, які визначають об'єкти такого права. Частиною першою ст. 420 Цивільного кодексу України вичерпно віднесено до об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; копії даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організації мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці.

Суб'єктами права інтелектуальної власності згідно з положеннями частини першої ст. 421 Цивільного кодексу є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до цього Кодексу, іншого закону чи договору.

В умовах розвитку демократії, виходячи з намірів розвивати Україну саме як правову державу, на наш погляд, важливе значення має гарантування права на судовий захист у разі порушення прав і свобод людини та громадянина. Згідно зі ст. 55 Конституції України таке право гарантується кожному. Щодо захисту права інтелектуальної власності слід вказати на відповідну його регламентацію. Зокрема, ст. 432 Цивільного кодексу України визначено, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності. Таким чином, можна зробити висновок про те, що право інтелектуальної власності законодавчо розглядається як цілісний інститут, виходячи із положень про його визначення, підстави охорони та захисту.

В юридичній науці щодо захисту права інтелектуальної власності було висловлено думку про достатність посилання на норми Конституції України в частині гарантування права інтелектуальної власності. Автор статті «Забезпечення прав інтелектуальної власності: конституційно-правовий аналіз» зазначає наступне: «Основний Закон у статті 13 проголошує, що «держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання...». Відповідно до конституційного принципу забезпечення доступності судового захисту прав і свобод людини (ст. 55 Конституції України) кожен суб'єкт має право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, посадових і службових осіб. Норми Конституції України є нормами прямої дії, тому за захистом прав людини в сфері інтелектуальної власності можна звертатись до суду навіть безпосередньо, спираючись тільки на норми Конституції України»⁴.

Така думка є досить зрозумілою, однак практично спірною. Адже правове регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності, відповідне законодавство, сформоване виходячи з вичерпного переліку, що саме

входить до об'єктів такого права. Для підстав його захисту посилання тільки на конституційні положення буде недостатнім, адже Конституція України не дає визначення об'єктів права інтелектуальної власності. Тому потрібно спершу визначити, чи було порушено саме право інтелектуальної власності, а це зробити можна виходячи із регламентації законодавчих положень, які регулюють відносини у цій сфері. Звичайно, посилання на положення Конституції України було б ідеальним явищем у розвитку правової системи зокрема та становленні правосуддя в цілому. Складність питання сфери інтелектуальної власності, на відміну від інших конституційно задекларованих прав і свобод людини і громадянина, вимагають різностороннього практичного вивчення у разі виникнення спірного питання щодо порушення права інтелектуальної власності.

Останнім часом набула особливої актуальності інноваційна діяльність, зокрема спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок, що зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг. Ефективність такої діяльності покликані забезпечити Закони України від 4 липня 2002 р. «Про інноваційну діяльність», від 14 вересня 2006 р. «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій»⁵.

За нинішніх умов припускаємо, що доцільно винести на обговорення питання конституційного закріплення такого права інтелектуальної власності, як інноваційна діяльність. Водночас необхідно розуміти, що за своїм змістом поняття «інноваційна діяльність» співзвучне із правом інтелектуальної власності, тобто тісно з ним пов'язане й може розглядатись як таке, що являє собою результат безпосередньої інтелектуальної діяльності. Так, риторика щодо внесення змін до Конституції України в частині закріплення поняття «інноваційна діяльність» вважаємо недоречною. На сьогодні модернізація Конституції України не потребує змін у контексті права інтелектуальної власності, надання конституційного декларування інноваційної діяльності. Адже від того, що на конституційному рівні буде закріплено цю категорію, проблем під час практичної реалізації інноваційної діяльності менше не стане. Згадка у частині третій ст. 54 Конституції України про те, що держава сприяє розвитку науки, встановленню зв'язків України зі світовим співтовариством вже є достатнім у цьому питанні.

На початку жовтня 2014 р. в ході дискусії під час пленарного засідання I Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні виклики і актуальні проблеми права інтелектуальної власності в Україні та Європі» (що відбулась у місті Києві) директор Департаменту країн з перехідною та розвинутою економікою Всесвітньої організації інтелектуальної власності, почесний доктор Київського університету права НАН України Міхал Швантнер зазначив, що законодавство України у сфері права інтелектуальної власності можна позитивним чином охарактеризувати як ефективне. Навіть не враховуючи при цьому, що державі знадобиться ще здійснити ряд змін у зв'язку з процесами адаптації національного законодавства у відповідності з Європейським Союзом.

За період розвитку та становлення національної правової системи в Україні відбулась значна кількість позитивних зрушень у контексті правового врегулювання права інтелектуальної власності. Так, в Україні прийнято 10 спеціальних законів у сфері інтелектуальної власності, держава є учасницею 22 багатосторонніх міжнародних договорів, що діють у цій сфері і згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Правовідносини, пов'язані з правовою охороною інтелектуальної власності, регулюються також близько ста нормативно-правовими актами. Окремі норми права інтелектуальної власності містяться у 26 інших законах України. Таким чином, за тривалий час розвитку відносин у сфері інтелектуальної власності в Україні створено розгалужену сучасну нормативну базу з питань правової охорони інтелектуальної власності, положення якої узгоджуються із загальновизначеними на міжнародному рівні підходами до забезпечення такої охорони, зокрема з підходами, визначеними в міжнародних договорах, які адмініструє Всесвітня організація інтелектуальної власності, а також вимогами Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності Світової організації торгівлі⁶.

Значні здобутки розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні належать науці. Можна сміливо стверджувати про те, що з 1990-х рр. сформовано наукові школи, які переймаються дослідженням актуальних проблем, наявних у сфері права інтелектуальної власності. З 2001 р. діє Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України як провідна наукова установа України в сфері інтелектуальної власності. Також ліцензуються напрями підготовки за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістр, спеціальності «Інтелектуальна власність» та, як наслідок, розпочинають роботу кафедри у вишах, що покликані забезпечувати відповідну підготовку професійних кадрів і провадження науково-дослідної роботи. Показовим є те, що за своїм змістом поняття «право інтелектуальної власності» тісно пов'язане не тільки з юридичною наукою, а й з економікою. Тому що включає в себе юридичну категорію «право власності», а також економічну – «власність». Саме тому постає необхідність у спеціальній підготовці висококваліфікованих кадрів, що володітимуть знаннями як економічними, так і юридичними в контексті захисту та охорони права інтелектуальної власності.

Насамкінець слід звернути увагу на значний інтерес з боку практиків та представників науки до проблематики сфери інтелектуальної власності. Таким чином, має постійно тривати дискусія з метою вирішення складних проблем цієї сфери, а ґрунтуватися цей диспут має на ціннісних засадах Конституції України як Основного Закону держави. Адже вирішення практичних проблем у сфері інтелектуальної власності буде дієвим тоді, коли будуть реальні законопроектні ініціативи. Водночас при розробці таких законопроектів слід враховувати норми Конституції України, на основі якої й мають розроблюватись ті чи ті норми законів, адже положенням ст. 152 Основного Закону закріплено, що закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України.

¹ Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – С. 403.

² Право інтелектуальної власності: Акад. курс : підруч. для студ. вищих навч. закладів / О. П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін. ; за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 55.

³ Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5: П. – С. 12–13.

⁴ Михайлюк Г. О. Забезпечення прав інтелектуальної власності: конституційно-правовий аналіз / Г. О. Михайлюк // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 6. – С. 64–67 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzizvru_2013_6_14.pdf – Назва з екрана.

⁵ Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – С. 405–406.

⁶ Проект Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sips.gov.ua/ua/ip-strategy28082014> – Назва з екрана.

Резюме

Яшарова М. М., Матат А. В. Конституційно-правовий аналіз права інтелектуальної власності в Україні.

Стаття присвячена проблемам права інтелектуальної власності в контексті його конституційного закріплення та законодавчого визначення.

Автори розглядають загальну тенденцію розвитку та становлення права інтелектуальної власності як конституційного права людини в Україні, а також сучасні процеси, пов'язані з цією проблематикою.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, Конституція України, права людини, об'єкти права інтелектуальної власності, інноваційна діяльність.

Резюме

Яшарова М. М., Матат А. В. Конституционно-правовой анализ права интеллектуальной собственности в Украине.

Статья посвящена проблемам права интеллектуальной собственности в контексте его конституционного закрепления и законодательного определения.

Авторы рассматривают общую тенденцию развития и становления права интеллектуальной собственности как конституционного права человека в Украине, а также современные процессы, связанные с этой проблематикой.

Ключевые слова: право интеллектуальной собственности, Конституция Украины, права человека, объекты права интеллектуальной собственности, инновационная деятельность.

Summary

Yasharova M., Matat A. Constitutional and legal analysis of intellectual property rights in Ukraine.

The article is devoted to the problems of intellectual property rights in the context of its constitutional and legislative consolidation definition.

The author examines the general trend of development and establishment of intellectual property as a constitutional human rights in Ukraine, as well as modern processes related to this issue.

Key words: intellectual property rights, the Constitution of Ukraine, human rights, intellectual property rights, innovation.

УДК 347.78 (045)

Н. В. ТРОЦЮК

Ніна Валеріївна Троцюк, аспірантка Національного авіаційного університету

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ АВТОРСЬКИХ ПРАВ

Апріорі захист прав забезпечується всіма нормами права, насамперед провідних галузей: цивільного та адміністративного. Проте щодо авторського права адміністративно-правовий захист виписаний не кращим чином і навіть заперечується.

Водночас можна погодитися з іншим відправним положенням: поняття «захист прав» є міжгалузевою правовою категорією та, відповідно, широко використовується на законодавчому рівні у наукових дослідженнях в галузі «правознавства» та пов'язане з суміжними поняттями «охорона прав», «правова охорона», «правове забезпечення» тощо¹.

Окремі аспекти реалізації адміністративно-правових засобів захисту, окрім В. Б. Авер'янова, висвітлювали С. С. Алексєєв, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. Л. Бородін, Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, А. В. Малько та інші науковці, про що йдеться нижче. Проте досі відсутній єдиний підхід до розуміння поняття «адміністративно-правовий захист», що спровоковано відсутністю його легального визначення та нескінченими суперечками науковців, які, мабуть, не припиняться ніколи. І молодше покоління не прислуховується до старшого, не враховує зроблених помилок і незмінно їх повторює.

© Н. В. Троцюк, 2015